

Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Davranışlarına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri¹

İbrahim Okan ERDEN²

Öz: Bu araştırma Ankara İlinde görev yapan lise yöneticilerinin okullarındaki siber zorbalığın hangi araçlarla meydana geldiğine, türlerine, meydana gelme sıklığına, sonuçlarına ve siber zorbalık davranışını önlemeye ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacı ile yürütülmüştür. Araştırmanın evreni, 2014 - 2015 Eğitim - Öğretim yılında Ankara iline bağlı dokuz ilçede (Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Pursaklar, Mamak, Sincan, Yenimahalle) bulunan resmi liselerde (Anadolu liseleri, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri ve Anadolu İmam Hatip Liseleri) görev yapan 1236 eğitim yöneticisinden (müdür, müdür başyardımcısı ve müdür yardımcısı) oluşmaktadır. Bu hedef evren ise tabakalı örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 316 kişilik bir örnekleme temsil edilmiştir. Araştırmanın nicel verileri araştırmacı tarafından geliştirilen “Siber Zorbalıkta Kullanılan Araçlar Boyutu”, “Siber Zorbalık Davranışlarının Sıklığı Boyutu”, Siber Zorbalığın Nedenleri Boyutu”, “Siber Zorbalığın Sonuçları Boyutu” ve “Siber Zorbalığı Önleyici Çalışmalar Boyutu” olmak üzere toplamda beş alt ölçek ile toplanmıştır. Veriler SPSS ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, yüzde, frekans ve standart sapma gibi betimsel istatistik testler kullanılmıştır. Katılımcıların siber zorbalık davranışlarını hangi araçlarla gerçekleştirdikleri, siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığı, nedenleri, sonuçları ve önleyici çalışmaların düzeylerine ilişkin görüşleri arasında; cinsiyet, görev türü yöneticilikte kıdem, eğitim düzeyi, branş ve görev yaptığı okul türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının saptanmasında t testi, ANOVA ve varyans analizi sonrası uygulanan çoklu karşılaştırma yöntemleri için de Tukey testi kullanılmıştır. Örneklem sayısı

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Yasemin KEPENEKÇİ danışmanlığında tamamlanan “Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Davranışlarına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmıdır.

² Okul Müdürü, Keçiören Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, ibrahimokanerden@hotmail.com

yetersiz olan “görev türü” değişkeni ve “yöneticilikte kıdem” değişkeni analizlerinde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre liselerde öğrenciler arasında gerçekleşen siber zorbalık davranışlarında en çok akıllı telefonlar kullanılmaktadır. Öğrenciler arasında siber zorbalık davranışı en çok küfür etme şeklinde gerçekleşmektedir. Siber zorbalığın en önemli sebebi öğrencilerin interneti kontrolsüz olarak kullanmalarıdır. Siber zorbalık davranışı sonucunda okullarda öğrenciler arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Okul yöneticilerine göre öğrencilere değerler eğitimi vermek siber zorbalığı önlemenin en önemli ve etkili yoludur.

Anahtar Kelimeler: Siber zorbalık, akıllı telefon, değerler eğitimi.

Opinions Of School Administrators On High School Students' Cyberbullying Behaviours

Abstract: In this research it is aimed to put forth opinions of school administrators working at high schools in Ankara on preventing cyberbullying behaviours, how and how often these kind of behaviours occur, types of these behaviours and the results of these kind of behaviours. The area of this research includes 1236 School Administrators (school directors, head assistants and assistant of directors) working at public high schools (Anatolian High Schools, Vocational and Technical Anatolian High Schools and Anatolian Religious High Schools) in nine towns of Ankara (Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Pursaklar, Mamak, Sincan, Yenimahalle). This population is represented through a group of 316 samples who are determined by stratified sampling method. Quantitative data of this research are collected through five sub-measures evolved by the researcher, which are “Dimension of Tools used in Cyberbullying”, “Dimension of Frequency in Cyberbullying Behaviours”, “Dimension of The Reasons of Cyberbullying”, “Dimension of The Results of Cyberbullying” and “Dimension of Preventive Works for Cyberbullying”. These data are analyzed with SPSS. While analyzing the data, Descriptive statistical tests such as; arithmetic average, percentage, frequency and standard deviation are used. Within determining if there are important differences among; which tools the participants use while carrying out these cyberbullying behaviours, the frequency of cyberbullying behaviours, the reasons and the result of these behaviours, the levels of preventive works, gender, type of task, levels of management, level of education, branch and the type of the school the administrator works at, the “t” test is used and Tukey test is used for

multiple comparison methods which are applied after ANOVA and variance analyzes. The Kruskal-Wallis test is used for the analysis of variables in “seniority on administrators” and in “type of duty” of which number of samples are insufficient. According to the researches, mostly smart phones are used in cyberbullying behaviours among the students at high schools. Among these students the most used way of cyberbullying behaviour is swearing at someone. The basic reason for cyberbullying behaviours is mainly the un-controlled usage of internet through the students. As a result of Cyberbullying Behaviours, there are many conflicts among students at schools. According to school managers, the best way of preventing cyberbullying behaviours is giving Education of Social Values to the students

Keywords: Cyberbullying, smart phone, values education.

Giriş

Son yıllarda siber zorbalık (cyber bullying) sorunu üzerinde sıkça durulan konulardan biri olmuştur. Siber zorbalık, geleneksel zorbalıkla ilişkili bir kavramdır; çünkü siber zorbalık geleneksel zorbalığın sanal âleme etkili bir şekilde yansımalarıdır. Siber zorbalık kavramı elektronik zorbalık, dijital zorbalık, çevrimiçi zarar verme, sanal zorbalık ve internet zorbalığı şeklinde de adlandırılmaktadır (Kowalski ve Limber, 2007). Gelişen teknolojiyle beraber cep telefonu, sosyal paylaşım siteleri ve internet günlük hayatımızın ayrılmaz birer parçası olmuştur (Çetin, Eroğlu, Peker, Akbaba ve Pepsöy, 2012). İnternet ve cep telefonlarının kullanımının artmasıyla beraber ergenler, zorbalığı elektronik zorbalığa dönüştürmüşlerdir. Zorbalığın siber zorbalığa dönüşmesinin nedeni olarak da teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişmesi ve bireylerin bu gelişen teknolojiye erişimlerinin kolay olması gösterilebilir (Özdemir ve Akar, 2011). Gençler internet ve cep telefonlarını kullanmada oldukça tecrübe kazanmışlardır. Ancak bu tecrübelerine rağmen ileriki yaşamlarını olumsuz şekilde etkileyecek birçok problemler de yaşanmaktadır (Stewart ve Fritsch, 2011). Elektronik zorbalık ergenlerin sosyal ve duygusal gelişimini tehdit eden yeni bir zorbalık şeklidir (Raskauskas ve Stoltz, 2007). Bayram ve Sayılı'ya (2011) göre siber zorbalık “Sanal ortamda modern iletişim araçları kullanılarak başkalarına kasıtlı olarak hakaret edilmesi, onların aşağılanması, dışlanması, tehdit, teşhir ya da rahatsız edilmesidir. “McQuade, Colt ve Meyer (2009) siber zorbalığı bir kişinin bilişim teknolojilerini kullanarak hedeflenen bireyleri istismar etmek ve zarar vermek amacıyla utandırmak, taciz, gözdağı ve tehdit etmesi olarak

tanımlanmaktadır. Crosslin ve Golman (2014) siber zorbalık kavramını teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gelişen bir olgu olarak tanımlamaktadır. Tokunaga'ya (2014) göre siber zorbalık defalarca başkalarına zarar veya rahatsızlık vermek amacıyla düşmanca veya saldırgan mesajlar ileterek, bireyler veya gruplar tarafından elektronik veya dijital medya aracılığıyla yapılan herhangi bir davranıştır. Siber zorbalık geniş bir perspektiften açıklanacak olursa zorbanın bilişim teknolojisini kullanarak kabul görmeyen, uygunsuz sosyal davranışlar sergilemesidir (Piotrowski, 2012). Peker, Eroğlu ve Çitemel'e (2012) göre de bilgi ve iletişim teknolojilerinin birçok yararı olmasına karşın kötü kullanımından dolayı birçok problem ortaya çıkmaktadır. Bu problemler; genelde isimsiz çağrılar virüslü e-postalar, hakaret ve tehdit içeren mesajlar, e-posta ile kolaylıkla yayılabilen karalama mesajları, uygun olmayan fotoğraflar, metinler şeklinde görülebilmektedir. Campbell'e (2005) göre bilgi ve iletişim teknolojisi gençlere sayısız faydalar sağlamasına rağmen sadece zarar için de kullanılacak "karanlık yüzü" bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin hızlı gelişiminin olumsuz yönüne dikkat çeken Baker ve Kavşut'a (2007) göre bilgi ve iletişim teknolojisinin sayılamayacak faydasının yanında, okulların en büyük problemlerinden biri olan okul zorbalığına, siber zorbalık gibi yeni bir boyut kazandırması da bilgi ve iletişim teknolojisinin en büyük zararlarından biri olarak görülmektedir.

Siber Zorbalığın Nedenleri

Siber zorbalığın nedenlerini bulmak için yapılan araştırmalar sonucunda siber zorbalığın ana nedenlerinin birinin bireyler arasındaki bozulan arkadaşlık ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle yaşanan duygusal ilişkilerin sona ermesinden dolayı, kıskançlık ve farklı alt kimliklerden geliyor olmak da gençleri siber zorbalığa yönlendirebilmektedir (Çiftçi, 2010; Özdemir ve Akar, 2011). Gençleri siber zorba davranışları yapma sebepleri ise; siber zorbalığın gençler arasında eğlence olarak görülmesi, siber zorbalığı intikam amaçlı kullanması, siber zorbanın kimliğini gizleme imkânının bulunması, birçok kişiye tehditkâr ve aşağılayıcı mesajlar ulaştırabilme imkânı sunması, kurbanla yüz yüze iletişim kurulmaması nedeniyle davranışlarda sorumluluk alınmaması, siber zorbalık aracılığıyla başkalarının üzerinde hâkimiyet kurulması, sanal ortamda saldırganca davranmaktan zevk duyma olarak açıklanabilir (Kowalski ve diğ. 2008, akt:

Eroğlu, 2011). Öğrenciler kendilerine karşı olumsuz tutum ve davranış sergileyen kişilerden intikam almak için, canları sıkıldığında eğlenmek için, arkadaş ortamlarını geliştirmek için siber zorbalık yapmaktadırlar (Yaman ve Peker, 2012). Lenhart'a (2007) göre siber zorba gerçek kimliğine kimsenin ulaşamayacağını düşündüğünden kurbanı zarar verecek, küçük düşürecek, onurunu kırarak materyalleri sosyal paylaşım sitelerinde, bloglarda, web sitelerinde paylaşmakta ve bu materyalleri sayısız kişilere ulaştırmaktadır. Siber zorbalığın nedenleri farklı olsa da bu olayların ortak paydası siber zorbalığı yapan zorbanın kurban ile karşı karşıya gelmemesi ve zorbanın kimliğinin bilinmemesidir (Beckerman ve Nocero, 2003). Siber zorbalık davranışlarında medyanın rolünü araştıran Hamer ve Konijn, (2015) medyanın, risk grubunda bulunan ergenlerin siber zorbalık davranışını tetiklediği sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir anlatımla anti sosyal medya içerikleri ergenlerde siber zorbalık davranışını negatif olarak etkilemektedir.

Siber Zorbalığın Yaygınlığı

İnternet başkaları ile iletişime geçmek, fikir paylaşımında bulunmak, bilgiye erişim açısından bakıldığında oldukça yararlı bir teknolojik ürün olmasına karşın bazı insanlar interneti insanlara zarar verme amacı ile kullanmaktadırlar (Barlett ve Coyne, 2014). Siber zorba/kurban haberlerine hemen hemen her gün yazılı ve görsel basında ve internet haber sitelerinde sıkça karşılaşılmaktadır. Sosyal medyada masumca paylaşılan özel fotoğraflar kötü niyetli kişilerin eline geçtiğinde bir siber zorbalık aracı olabilmekte ve birbirlerini tanımayan kişiler arasında olumsuz durumlar ve adli vakalar yaşanabilmektedir. İzinsiz elde edilen görüntüler bir siber zorbalık aracı olan bilgi ve iletişim teknolojisi ile sosyal medyada tehdit unsuruna dönüşerek gençlerin hayatlarını karartabilmektedir. Okullarda siber zorbalığın yaygınlığının ne düzeyde olduğunu tespit etmek ve çözüm üretmek amacıyla çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Kessel, O'Donnell ve Smith'in (2015) yapmış olduğu çalışmada siber zorbalığın 2006 – 2015 yılları arasında %15'den %21 e çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Peker'in (2013) yaptığı araştırmada insani değerler yönelimli psiko-eğitim programının, problemlili internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özbay (2013) 650 kız, 607 erkek toplam 1257 öğrenci üzerinde yapmış olduğu araştırmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek oranda siber zorba oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyetin siber zorbalık üzerindeki etkisini bulmak üzere yapılan araştırmalarda (Barlett ve Coyne 2014; Atik, Özmen ve Kemer, 2012)

erken ergenlik döneminde kadınların erkeklere göre daha fazla siber zorba davranışı göstermelerine rağmen genel olarak erkeklerin kadınlara oranla daha fazla siber zorbalık davranışı sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çifçi (2010) 9. sınıf öğrencileri üzerinde yapmış olduğu araştırmada, bu öğrencilerin sanal zorbalık düzeyleri ile empatik eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmamıştır. Siber zorbalığa herkesten farklı bir şekilde yaklaşan Sampasa, Roumeliotis, Farrow ve Shi (2014), kahvaltı yapmamanın siber zorbalık ve geleneksek zorbalık üzerinde etkisini araştırmış ve kahvaltı atlamamanın geleneksel ve siber zorbalık davranışını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Siber Zorbalığın Etkileri

Kurbanın fiziksel ortamda meydana gelen zorbalıktan kaçma şansı varken, sanal dünyadaki zorbalıktan kaçma şansı yoktur ve çarpan etkisi ile sanal dünyada şiddetin miktarı çok daha fazla olmaktadır (Uysal, Duman, Yazıcı ve Şahin, 2014). Siber zorbalığa uğrayan kurbanlar depresyon yaşarlar ve ruh sağlıkları olumsuz yönde etkilenir (Özel, 2013). Siber zorbalığın etkileri ağırlıklı olarak çocukların ve ergenlerin ruh sağlığı ve özellikle sosyal ve psikolojik sonuçları açısından araştırılmıştır (Nixon 2014; Udris, 2014). Bu araştırmaların sonunda siber zorbalık davranışına maruz kalan kişilerin üzüntü, öfke, utanma, korku gibi soyut duygular yaşamalarının yanında okul terki, başarısızlık gibi somut olaylar da yaşadıkları görülmüştür (Beran ve Li, 2005).

Amaç

Bu araştırmanın amacı Ankara ili kamu ortaöğretim okullarında (liselerde) görev yapan okul yöneticilerinin, okullarında siber zorbalık davranışlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan araçlara, sıklığına, nedenlerine ve bu davranışların önlenmesine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır: Ankara İli kamu ortaöğretim okullarında (liselerde) görev yapan okul yöneticilerinin,

1. Okullarındaki siber zorbalık davranışlarının hangi araçlarla meydana geldiğine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Okullarındaki siber zorbalık davranışlarının sıklığına ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Okullarındaki siber zorbalık davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Okullarındaki siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Okullarındaki siber zorbalık davranışlarının önlenmesine ilişkin görüşleri nelerdir?

6. Yukarıdaki sorulara ilişkin görüşleri,
- Cinsiyet
 - Görev türü
 - Yöneticilikte kıdem
 - Eğitim düzeyi
 - Branş
 - Görev yaptığı okul türüne göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Önem

Günümüzde hızla gelişen teknolojinin olumsuz bir yansıması olan ve okullarda çok sık olarak karşılaşılan siber zorbalık davranışlarının çarpan etkisi ile öğrencilerimizde ruhsal çöküntülere (hatta intihara bile) sebep olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Öğrencileri gerek siber zorba gerekse de siber mağdur rollerinden korumak Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB), eğitim yöneticilerinin, öğretmenlerin ve velilerin önemli görevleri arasındadır. Ancak MEB'in liselerde meydana gelen siber zorbalık davranışını önlemek genelgeler yayınlamakta ancak bu genelgelerin uygulamasında birçok problemler yaşanmaktadır. Okul yöneticileri ise siber zorbalık hakkında tam ve yeterli bir bilgiye sahip olmadıklarından öğrencilerin ne kadar etkilendikleri ve bu davranışı önlemeye yönelik bilgi düzeyleri net olarak bilememektedir. Bilgi ve iletişim teknolojinin bu kadar hızlı gelişmesine ayak uyduramayan veliler bilgisayar ve internet okur- yazarlığı seviyeleri çocukların seviyelerine göre çok geri kalmakta ve dolayısıyla siber zorbalık davranışını önlenmede etkili olamamaktadırlar. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın, siber zorbalık davranışının önlenmesi açısından eğitim yöneticilerine, öğretmenlere ve velilere yol göstereceği düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmada hem hazırlanan ölçeğin hem de elde edilen sonuçların siber zorbalık literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Ankara İlinde görev yapan ortaöğretim okulu yöneticilerinin okullarındaki siber zorbalığın hangi araçlarla meydana geldiğini, türlerini, meydana gelme sıklığını, sonuçlarını

ve siber zorbalık davranışını önlemede okul yöneticilerinin görüşlerini ortaya koymak üzere yürütülen bu araştırma tarama modelindedir

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2014 - 2015 öğretim yılında Ankara iline bağlı dokuz ilçede (Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Pursaklar, Mamak, Sincan, Yenimahalle) bulunan resmi liselerde (Anadolu liseleri, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri ve Anadolu İmam Hatip Liseleri) görev yapan 1236 eğitim yöneticisinden (müdür, müdür başyardımcısı ve müdür yardımcısı) oluşmaktadır. Araştırma evreninden, evren büyüklüğü içindeki oranlarıyla örnekleme temsil edilmelerini sağlayan tabakalı örnekleme yöntemi ile örneklem alınmıştır. (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013). Ankara iline bağlı dokuz ilçe birer tabaka olarak kabul edilmiş ve bu tabakalardaki yönetici sayıları tabakaların örneklemedeki büyüklükleri oranında seçkisiz örneklem yoluyla seçilmiştir. Araştırmanın evreni olan 1236 yöneticiyi $\alpha = .05$ anlamlılık ve %5 hoşgörü düzeyinde 316 yöneticinin temsil edebileceği varsayılmıştır (Anderson, 1990, 202; Akt. Balcı, 2005, 95). Öngörülen 316 yöneticinin tamamına ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin %11.40'ı Altındağ, %17.72'si Çankaya, %8.22'si Etimesgut, %4.45'i Gölbaşı, %13.6'sı Keçiören, %12.02'si Mamak, %4.11'i Pursaklar, %9.81'i Sincan ve %18.67'si Yenimahalle'de görev yapmaktadır. Yöneticilerin %37'si Anadolu Liselerinde çalışırken, %51.9'u Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde, %11.1'i diğer lise türlerinde (İmam Hatip Lisesi, Fen Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi) görev yapmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada liselerde görev yapan yöneticilerin, lise öğrencilerinin siber zorbalık davranışlarına ilişkin görüşleri; araştırmacı tarafından geliştirilen "Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Davranışlarına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşlerini Belirleme" anketi kullanılmıştır. Verilerin toplanması için hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. "Kişisel Bilgiler" başlıklı birinci bölüm yöneticilerin cinsiyetini, buldukları yönetim kademelerini (müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı), eğitim düzeylerini, yöneticilikteki kıdemlerini, çalışmakta oldukları okul türünü belirleme gibi demografik bilgileri hakkında veri toplamaya yönelik hazırlanmıştır. Ölçme aracının ikinci bölümü,

'Siber zorbalık davranışlarında kullanılan araçlar', 'Siber zorbalık davranışının görülme sıklığı', 'Siber zorbalık davranışının nedenleri', 'Siber zorbalık davranışlarının sonuçları', 'Siber zorbalık davranışını önleyici çalışmalar' olmak üzere toplamda beş alt ölçekten oluşmaktadır.

Birinci alt ölçek ile siber zorbalık davranışlarının hangi araçlar ile gerçekleştirildiğine ilişkin veri toplanılmıştır. Ölçme aracının ikinci alt ölçeği ile okul yöneticilerinin öğrencilerin göstermiş olduğu siber zorbalık davranışının sıklığı ile ilgili görüşlerine ait veriler toplanmıştır. Üçüncü alt ölçek ile okul yöneticilerinin öğrencilerin göstermiş olduğu siber zorbalık davranışının nedenleri ile ilgili görüşlerine ait veriler toplanmıştır. Ölçme aracının dördüncü alt ölçeği ile okul yöneticilerinin öğrencilerin göstermiş olduğu siber zorbalık davranışının ne tür sonuçlar doğurduğuna ilişkin görüşlerine ait veriler toplanmıştır. Beşinci alt ölçek ile okul yöneticilerinin öğrencilerin göstermiş olduğu siber zorbalık davranışını önlemek için okullarda ne tür çalışmalar yaptıkları/yapabilecekleri ile ilgili görüşlerine ait veriler toplanmıştır. Her alt ölçeğin sonuna eklenen "diğer" seçeneği ile okul yöneticilerin alt ölçekte olmayan farklı görüşlerine yönelik veriler toplanmıştır.

Ölçeklerin geliştirilmesine ilk olarak siber zorbalık ile ilgili literatür taraması yapılmış, yurt içi ve yurt dışı araştırmalar incelenmiştir. Yine ölçme aracının madde havuzunu oluşturabilmek üzere araştırmacı ve danışman ile birlikte Keçiören İlçesinde farklı ortaöğretim okul türlerinde görev yapan dokuz rehberlik alan öğretmenleri ile 05.03.2015 tarihinde bir odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Nitel veri toplama yöntemi olan odak grup görüşmesi (Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011), nicel veri toplama araçlarının geliştirilmesinde ve uygulamalarında kullanılmak üzere sağlam verilere ulaşmayı sağlar (Kitzinger, 1995). Odak grup görüşmesinden önce odak grup görüşme formu düzenlenmiştir. Katılımcılara odak grup görüşme formunda yer alan sorular sıralı şekilde sorulmuş ve sesli kayıt altına alınmıştır. Ses kayıtlarının deşifre edilmesinin ve literatür taramasının sonucunda bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu madde havuzu temel alınarak 6 maddeden oluşan "Siber Zorbalık Araçları" alt ölçeği; 12 maddeden oluşan "Siber Zorbalık Davranışı Görülme Sıklığı" alt ölçeği; 17 maddeden oluşan "Siber Zorbalık Davranışının Nedenleri" alt ölçeği; 6 maddeden oluşan "Siber Zorbalık Davranışının Sonuçları" alt ölçeği; 6 maddeden oluşan "Siber Zorbalık Davranışını Önleme Çalışmaları" alt ölçeği olmak üzere toplam beş alt ölçek taslağı hazırlanmıştır. Ölçek maddelerine ilişkin

görüşlerin ölçülmesinde uzman görüşleri doğrultusunda iki farklı derecelendirme ifadeleri kullanılmıştır. “Siber Zorbalık Araçları” ve “Siber Zorbalık Davranışı Görülme Sıklığı” alt ölçeklerinde “Hiçbir Zaman (1), Nadiren (2), Bazen (3), Çoğu zaman (4) ve Her Zaman (5)” şeklinde; “Siber Zorbalık Davranışının Nedenleri”, “Siber Zorbalık Davranışının Sonuçları”, “Siber Zorbalık Davranışını Önleme Çalışmaları” alt ölçeklerinde ise “Kesinlikle katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle katılıyorum (5)” şeklinde beşli Likert derecelendirmesi kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde “Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paket Programı” (SPSS) 21 kullanılmıştır. Geçerli ve güvenilir analiz yapmak için analiz öncesinde girilen veriler kontrol edilmiş ve hatalı girilen veriler düzeltilmiştir. Kayıp değerlere sahip maddelere atanan değerler SPSS paket programında tüm deneklerin belirli bir değişkene ilişkin ortalaması olan seriler ortalaması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen “cinsiyet, görev türü, yöneticilikteki kıdem, eğitim düzeyi, branş, görev yaptığı okul türü” gibi kişisel bilgilerin betimlenmesinde yüzde ve frekans; yöneticilerin siber zorbalık davranışlarını hangi araçlarla gerçekleştirdikleri, siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığı, nedenleri, sonuçları ve önleyici çalışmaların düzeylerinin betimlenmesinde aritmetik ortalama ve standart sapma analizi kullanılmıştır. Ayrıca yöneticilerin öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını hangi araçlarla gerçekleştirdikleri, siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığı, nedenleri, sonuçları ve önleyici çalışmaların düzeylerine ilişkin görüşleri arasında; cinsiyet, görev türü yöneticilikte kıdem, eğitim düzeyi, branş ve görev yaptığı okul türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığının saptanmasında t testi, ANOVA ve varyans analizi sonrası uygulanan çoklu karşılaştırma yöntemleri içinde en doğru ve en güçlü testlerden biri olan Tukey testi kullanılmıştır. Örneklem sayısı yetersiz olan “görev türü” değişkeni ve “yöneticilikte kıdem” değişkeni analizlerinde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde kamu ortaöğretim okul yöneticilerinin; öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını hangi araçlarla gerçekleştirdikleri, görülme sıklığı, nedenleri,

sonuçları ve önleme çalışmalarının belirlenmesi amacıyla geliştirilmiş olan anketten elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan yanıtlar bulgulara dönüştürülmüş yorumlanmıştır. Katılımcıların görüşlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesiyle elde edilen bulgular ise önce ilgili alt başlıklar altında sunulmuş, bu bulguların yorumuna bölümün en sonunda yer verilmiştir.

Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Gerçekleştirildiği Araçlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Okul yöneticilerinin öğrenciler arasındaki siber zorbalık davranışlarının hangi araçlarla gerçekleştiğine ilişkin görüşleri; aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine göre analiz edilmiş, bulgular betimlenmiş ve yorumlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Hangi Araçlarla Gerçekleştiğine İlişkin Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Maddeler		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman	\bar{X}	ss
Cep telefonu	F	21	56	96	107	20	3.16	1.03
	%	6.6	17.7	30.4	33.9	6.3		
Akıllı Telefon	f	8	38	69	150	48	3.61	0.97
	%	2.5	12.0	21.8	47.5	15.2		
Bilgisayar	f	38	76	79	78	20	2.88	1.15
	%	12.0	24.1	25.0	24.7	6.3		
Tablet	f	100	86	59	24	9	2.12	1.09
	%	31.6	27.2	18.7	7.6	2.8		
Oyun konsolları	f	167	44	37	15	5	1.68	1.03
	%	52.8	13.9	11.7	4.7	1.6		
Boyut Ortalaması								2.69

Tablo 1' de yer alan "Siber zorbalık davranışının hangi araçlarla gerçekleştiği" ilişkin görüşlerin madde ortalamaları incelendiğinde katılımcılara göre siber zorbalık davranışlarının büyük oranda bir bilgisayarın sahip olduğu birçok fonksiyona sahip olan akıllı telefonlar ($\bar{X}=3.61$) ile gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür.

Okul yöneticilerinin, "Siber Zorbalığın Hangi Araçlarla Gerçekleştirildiği" boyutunda cinsiyet ($t=0.89$; $p>0.05$), görev türü ($X^2=3.655$; $p>0.05$), eğitim düzeyi ($t=-1.06$; $p>0.05$), branş ($F=0.96$; $p>0.05$) ve okul türü ($F=0.88$; $p>0.05$) değişkenlerine göre anlamlı bir

farklılık göstermemektedir. Okul yöneticilerinin, “Siber Zorbalığın Hangi Araçlarla Gerçekleştirildiği” boyutunda yöneticilikte kıdem değişkenine göre anlamlı bir fark göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan Kruskal-Wallis testi sonuçları Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalığın Hangi Araçlarla Gerçekleştirildiğine İlişkin Görüşlerinin Yöneticilikte Kıdem Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

	Yöneticilikte Kıdem	N	Sıra Ortalaması	X ²	Sd	P	Fark
Siber zorbalığın gerçekleştirildiği araçlar	1 yıl ve daha az	43	152.63	13.724	4	0.008*	2-3 2-5
	2-4 yıl	66	123.55				
	5-7 yıl	67	171.25				
	8-10 yıl	25	167.86				
	11 yıl ve daha fazla	115	171.29				

Tablo 2’ de görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalığın hangi araçla gerçekleştirildiğine ilişkin görüşleri yöneticilikte kıdem değişkenine göre ($X^2=13.724$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalığın gerçekleştirildiği araçlardaki farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda, okul yöneticilerinin öğrenciler arasındaki siber zorbalığın hangi araçlarla gerçekleştirildiğine ilişkin görüşleri, kıdem yılı 11 yıl ve daha fazla olanların lehine diğer yöneticilere göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir.

Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Görülme Sıklığına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Okul yöneticilerinin öğrenciler arasındaki siber zorbalık davranışlarının hangi şekilde gerçekleştiğine ilişkin görüşleri; aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine göre analiz edilmiş, bulgular betimlenmiş ve yorumlanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Görülme Sıklığına İlişkin Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Maddeler		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman	\bar{X}	ss
Küfür etme	f	12	41	60	145	51	3.58	1.04
	%	3.8	13.0	19.	45.9	16.1		
Tehdit etme	f	20	65	112	98	16	3.08	0.99
	%	6,3	20.6	35.	31.0	5.1		
İftira atma	f	36	100	104	58	9	2.68	1.00
	%	11.4	31.6	32.	18.4	2.8		
Dışlama	f	21	76	116	73	18	2.97	1.00
	%	6.6	24.1	36.	23.1	5.7		
İzinsiz bilgi ve belge paylaşma	f	53	91	98	46	19	2.63	1.12
	%	16.8	28.8	31.	14.6	6.0		
Cinsel tacizde bulunma	f	137	99	39	19	9	1.81	1.04
	%	43.4	31.3	12.	5.7	2.8		
Dedikodu yayma	f	22	64	96	102	26	3.14	1.07
	%	7.0	20.3	30.	32.3	8.2		
Hakaret etme	f	20	59	96	102	34	3.22	1.08
	%	6.3	18.7	30.	32.3	10.8		
Küçük düşürme	f	24	70	106	85	24	3.04	1.06
	%	7.6	22.2	33.	26.9	7.6		
Alay etme	f	20	63	99	98	27	3.15	1.06
	%	6.3	19.9	31.	31.0	8.5		
Ayrımcılık yapma	f	49	97	102	45	16	2.63	1.07
	%	14.6	30.7	32.	14.2	5.1		
Laf etme	f	20	61	71	114	34	3.27	1.11
	%	6.3	19.3	22.	36.1	10.8		
Boyut ortalaması								2.93

Tablo 3’de görüldüğü üzere katılımcıların siber zorbalık davranışlarının tüm türlerinin görülme sıklığının genel olarak orta düzeyde olduğunu belirttikleri anlaşılmaktadır (**Genel Ortalama=2.93**). Siber zorbalık davranışının görülme sıklığı alt boyutlarının madde ortalamaları incelendiğinde katılımcıların görüşlerine göre okullarda öğrenciler arasında en sık gerçekleşen siber zorbalık davranışı “**küfür etme**” ($\bar{X}=3.58$) dir. Bunu sırasıyla “**laf atma**” ($\bar{X}=3.27$) ve “**hakaret etme**” ($\bar{X}=3.22$) izlemektedir.

Okul yöneticilerinin, “Siber Zorbalığın Görülme Sıklığı” boyutunda cinsiyet ($t=0.83$; $p>0.05$), görev türü ($X^2=3.254$; $p>0.05$), kıdem ($X^2=1.038$; $p>0.05$), eğitim düzeyi ($t=-0.89$; $p>0.05$), değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Okul yöneticilerinin, “Siber Zorbalığın Görülme Sıklığı” boyutunda yöneticilerin branş değişkenine göre anlamlı

bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Görülme Sıklığına İlişkin Görüşlerinin Görev Yaptığı Branş Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

Görünen	Branş	N	\bar{X}	SS	F	Sd	P	Tukey
Siber Zorbalık Davranışları	Sözel	163	2.80	0.83				
	Sayısal	40	2.87	0.92	7.65	2	0.01*	1-3
	Mesleki Dersleri	113	3.18	0.72				

Tablo 4'de görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığına ilişkin görüşleri branş türü değişkenine göre ($F=7.65$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığındaki farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, branşı meslek dersleri olan katılımcıların öğrenciler arasındaki siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığına ilişkin görüşleri ile branşları sayısal ve sözel olan katılımcıların görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Okul yöneticilerinin, "Siber Zorbalığın Görülme Sıklığı" boyutunda yöneticilerin görev yaptığı okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 5' de verilmiştir.

Tablo 5. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Görülme Sıklığına İlişkin Görüşlerinin Görev Yaptığı Okul Türü Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

Görünen	Okul Türü	N	\bar{X}	SS	F	Sd	P	Tukey
Siber Zorbalık Davranışları	Anadolu Lisesi	117	2.67	0.90				
	Diğer	35	2.70	0.69	17.65	2	0,00*	1-3
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	164	3.20	0.70				2-3

Tablo 5'de görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığına ilişkin görüşleri görev yapılan okul türü değişkenine göre ($F=17.65$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığındaki farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde görev yapan katılımcıların öğrenciler arasındaki siber

zorbalık davranışlarının görülme sıklığına ilişkin görüşleri Anadolu Lisesi ve diğer lise türlerinde görev yapan katılımcılara göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir. Yukarıda verilen branş değişkeninden elde edilen bulgular ile okul türü değişkeninden elde edilen bulguların birbirini desteklediği görülmektedir. Öğrencileri bir mesleğe hazırlamaya yönelik program uygulayan ve akademik açıdan zayıf öğrencilerin öğrenim gördüğü Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde siber zorbalık davranışı görülme sıklığı, akademik program uygulayan Anadolu Liseleri ve diğer lise türlerine göre daha yüksektir.

Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Okul yöneticilerinin; öğrenciler arasındaki siber zorbalık davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri çeşitli değişkenlere göre incelenmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Maddeler		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	\bar{X}	ss
Öğrencilerin akademik başarısızlığı	F	31	38	36	156	48	3.49	1.19
	%	9.8	12.	11.4	49.4	15.2		
Öğrencilerin problem çözme yeteneğinin gelişmemiş olması	F	17	25	16	193	59	3.81	1.01
	%	5.4	7.9	5.1	61.1	18.7		
Öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinin bozulması	F	7	21	34	202	48	3.84	0.84
	%	2.2	6.6	10.8	63.9	15.2		
Öğrencilerin özgüven düşüklüğü	F	16	43	42	151	60	3.62	1.09
	%	5.1	13.	13.3	47.8	19.0		
Öğrencilerin sosyo - ekonomik düzeyinin düşüklüğü	F	17	60	42	127	66	3.52	1.18
	%	5.4	19.	13.3	40.2	20.9		
Öğrencilerin parçalanmış ailede yaşıyor olması	F	8	26	47	150	78	3.85	0.98
	%	2.5	8.2	14.9	47.5	24.7		
Öğrencilerin anne-babanın teknoloji okuryazarlık düzeyinin düşüklüğü	F	18	42	47	137	65	3.61	1.13
	%	5.7	13.	14.9	43.4	20.6		
Öğrencilerin anne-baba eğitim düzeyinin düşüklüğü	F	19	54	45	141	54	3.50	1.14
	%	6.0	17.	14.2	44.6	17.1		
Öğrencilerin evde kontrolsüz internet kullanımının olması	F	5	16	24	156	111	4.12	0.88
	%	1.6	5.1	7.6	49.4	35.1		
Öğrencilerin teknoloji ile erken yaşta tanışmış olması	F	7	31	43	137	94	3.89	1.02
	%	2.2	9.8	13.6	43.4	29.7		
Ailelerin telefon, bilgisayar vb. aletlerin kullanımını kısıtlayamaması	F	12	18	26	136	118	4.06	1.02
	%	3.8	5.7	8.2	43.0	37.3		

Tablo 6 devamı. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Maddeler		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	\bar{X}	ss
Okullardaki sosyal faaliyetlerin yetersizliği	F	19	65	46	114	69	3.47	1.21
	%	6.0	20.	14.6	36.1	21.8		
Sınıfların kalabalık olması	F	39	104	53	81	34	2.89	1.24
	%	12.3	32.	16.8	25.6	10.8		
Okulların disiplini sağlamadaki yetersizliği	F	25	79	73	89	43	3.14	1.19
	%	7.9	25.	23.1	28.2	13.6		
Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğindeki disiplin ile ilgili hükümlerin yetersiz olması	F	18	55	38	109	90	3.63	1.23
	%	5.7	17.4	12.0	34.5	28.5		
Boyut Ortalaması								3.62

Tablo 6’da yer alan siber zorbalık davranışının nedenlerinin madde ortalamaları incelendiğinde, katılımcıların görüşlerine göre siber zorbalık davranışlarının en önemli nedenlerinden biri olarak “**Öğrencilerin evde kontrolsüz internet kullanımının olması**” ($\bar{X}=4.12$) gösterilmektedir. Bunu sırasıyla “**Ailelerin telefon, bilgisayar vb. aletlerin kullanımını kısıtlayamaması**” ($\bar{X}=4.06$) ve “**Öğrencilerin parçalanmış ailede yaşıyor olması**” ($\bar{X}=3.85$) takip etmektedir.

Okul yöneticilerinin, “Siber Zorbalık Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Görüşleri” cinsiyet ($t=-0.19$; $p>0.05$), görev türü ($X^2=2.282$; $p>0.05$), kıdem ($X^2=1.415$; $p>0.05$), eğitim düzeyi ($t=-0.54$; $p>0.05$), değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri branş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Görüşlerinin Görev Yaptığı Branş Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

	Branş	N	\bar{X}	SS	F	Sd	P	Tukey
Siber zorbalık davranışlarının nedenleri	Sözel	163	3.55	0.67	9.38	2	0.00*	1-3 2-3
	Sayısal	40	3.44	0.71				
	Meslek Dersleri	113	3.84	0.56				

Tablo 7'de görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalık davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri branş türü değişkenine göre ($F=9.38$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalık davranışlarının nedenlerindeki farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, katılımcılardan branşı meslek dersleri olan katılımcıların siber zorbalık davranış nedenlerine ilişkin görüşleri, branşı sözel ve sayısal olan katılımcıların görüşleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu farklılığın sebebi olarak branşı meslek dersi olanların görev yerlerinin meslek liseleri olmaları ve dolayısıyla siber zorbalık davranışları ile daha sık karşılaşılıyor olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Nedenlerine İlişkin Görüşlerinin Görev Yaptığı Okul Türü Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

	Okul Türü	N	\bar{X}	SS	F	Sd	P	Tukey
Siber zorbalık davranışlarının nedenleri	Anadolu Lisesi	117	3.36	0.76	19.76	2	0.00*	1-3 2-3
	Diğer	35	3.69	0.45				
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	164	3.83	0.53				

Tablo 8'de görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalığın davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri görev yapılan okul türü değişkenine göre ($F=19.76$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalık davranışlarının nedenlerindeki farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde görev yapan katılımcıların siber zorbalık davranışlarının nedenlerine ilişkin görüşleri, Anadolu ve diğer lise türlerinde görev yapan katılımcıların görüşleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır.

Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Sonuçlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında okul yöneticilerinin; öğrenciler arasındaki siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri incelenmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Sonuçlarına İlişkin Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Maddeler							\bar{X}	s.s.
		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum		
Öğrencilerin okul terkine neden olmaktadır	f	24	77	66	128	17	3.11	1.08
	%	7.6	24.4	20.9	40.5	5.4		
Öğrencilerin okula devamsızlık yapmasına neden olmaktadır	f	14	28	33	184	54	3.75	0.99
	%	4.4	8.9	10.4	58.2	17.1		
Öğrencilerin akademik başarısızlıklarına neden olmaktadır	f	10	18	28	178	79	3.95	0.93
	%	3.2	5.7	8.9	56.3	25.0		
Mağdurlar psikolojik problemler yaşamaktadır	f	8	10	37	171	88	4.02	0.87
	%	2.5	3.2	11.7	54.1	27.8		
Okullarda öğrenciler arası çatışmalar yaşanmaktadır	f	6	16	22	180	87	4.04	0.85
	%	1.9	5.1	7.0	57.0	27.5		
Boyut Ortalaması								3.77

Tablo 9’da görüldüğü üzere, siber zorbalık davranışının sonuçlarına ilişkin ifadelerin madde ortalamaları incelendiğinde, katılımcıların görüşüne göre “**okullarda öğrenciler arası çatışmalar yaşanmaktadır**” ($\bar{X}=4.04$) siber zorbalık davranışının en önemli sonucu olarak görülürken; bunu sırasıyla “**mağdurlar psikolojik problemler yaşamaktadır**” ($\bar{X}=4.02$) ve “**öğrencilerin akademik başarısızlıklarına neden olmaktadır**” ($\bar{X}=3.85$) izlemektedir.

Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri cinsiyet ($t=-0.20$; $p>0.05$), görev türü ($X^2=0.781$; $p>0.05$), kıdem ($X^2=2.418$; $p>0.05$), eğitim düzeyi ($t=-1.65$; $p>0.05$), değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri branş değişkenine

göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 10' da verilmiştir.

Tablo 10. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Sonuçlarına İlişkin Görüşlerinin Görev Yaptığı Branş Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

	Branş	N	\bar{X}	SS	F	Sd	P	Tukey
Siber zorbalık davranışlarının sonuçları	Sözel	163	3.70	0.73	7.25	2	0.01*	1-3 2-3
	Sayısal	40	3.58	0.95				
	Meslek Dersleri	113	3.98	0.59				

Tablo 10'da görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalığın davranışların sonuçlarına ilişkin görüşleri branş türü değişkenine göre ($F=7.25$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalık davranışlarının sonuçlarında farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, branşı meslek dersleri olan katılımcıların siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri ile branşı sözel ve sayısal olan katılımcıların görüşleri arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu farklılığın sebebi olarak branşı meslek dersi olanların görev yaptığı Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde siber zorbalık davranışlarının daha fazla görülmesi, dolayısıyla sonuçlarının katılımcılar tarafından daha iyi gözlemlendiği düşünülebilir.

Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 11' de verilmiştir.

Tablo 11. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarının Sonuçlarına İlişkin Görüşlerinin Görev Yaptığı Okul Türü Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

	Okul Türü	N	\bar{X}	SS	F	Sd	P	Tukey
Siber zorbalık davranışlarının sonuçları	Anadolu Lisesi	117	3.55	0.90	10.65	2	0.00*	1-3
	Diğer	35	3.79	0.47				
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	164	3.95	0.58				

Tablo 11'de görüleceği üzere okul yöneticilerinin siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri görev yapılan okul türü değişkenine göre ($F=10.65$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalık davranışlarının sonuçlarında

farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Tukey testi sonucunda, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde görev yapan katılımcıların siber zorbalık davranışlarının sonuçlarına ilişkin görüşleri, Anadolu ve diğer lise türlerinde görev yapan katılımcıların görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarını Önleyici Çalışmalara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında okul yöneticilerinin; öğrenciler arasındaki siber zorbalık davranışlarını önleyici ne tür çalışmalar yaptığına ilişkin görüşleri incelenmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır (Tablo 12).

Tablo 12. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarını Önleyici Ne Tür Çalışmalar Yaptıklarına İlişkin Görüşlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Maddeler							\bar{X}	ss
		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum		
Öğrenciler siber zorbalık davranışları hakkında bilgilendirilmektedir	f	2	27	23	187	74	3.9	0.8
	%	0,6	8,5	7.3	59.2	23.4	7	4
Öğretmenler siber zorbalık davranışları hakkında bilgilendirilmektedir	f	5	27	31	187	64	3.8	0.8
	%	1.6	8.5	9.8	59.2	20.3	8	8
Veliler siber zorbalık davranışları hakkında bilgilendirilmektedir	f	11	47	69	137	47	3.5	1.0
	%	3.5	14.9	21.	43.4	14.9	2	3
Öğretmenler kurulunda cep telefonu vb. kullanılmasını sınırlandıran kararlar alınmaktadır	f	17	42	25	152	76	3.7	1.1
	%	5.4	13.3	7.9	48.1	24.1	3	3
Öğrencilerin kullanacağı bilgisayarların girebileceği sitelere engellemeler getirilmektedir	f	14	40	31	133	95	3.8	1.1
	%	4.4	12.7	9.8	42.1	30.1	1	3
Öğrencilere değerler eğitimi verilmektedir	f	6	12	21	158	115	4.1	0.8
	%	1.9	3.8	6.6	50.0	36.4	6	6
Boyut Ortalaması								3.84

Tablo 12’de görüldüğü üzere, siber zorbalık davranışını önleme çalışmalarına ilişkin ifadelerin madde ortalamaları incelendiğinde, katılımcılara göre siber zorbalık davranışlarını

önleyici çalışmalar arasında “Öğrencilere değerler eğitimi verilmektedir” ($\bar{x}=4.16$) maddesi en önemli madde olarak görülmektedir. Bunu sırasıyla “Öğrenciler siber zorbalık davranışları hakkında bilgilendirilmektedir” ($\bar{x}=3.97$) ve “Öğretmenler siber zorbalık davranışları hakkında bilgilendirilmektedir” ($\bar{x}=3.88$) maddesi takip etmektedir.

Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarını önleyici çalışmalara ilişkin görüşleri cinsiyet ($t=-0.658$; $p>0.05$), kıdem ($X^2=7.022$; $p>0.05$), eğitim düzeyi ($t=-0.73$; $p>0.05$), branş ($F=0.16$; $p>0.05$) ve okul türü ($F=0.02$; $p>0.05$) değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Okul yöneticilerinin, siber zorbalık davranışlarının önlenmesine yönelik çalışmalara ilişkin görüşleri görev türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu anlamlılığı ortaya koyan ANOVA testi sonuçları Tablo 13’ da verilmiştir.

Tablo 13. Okul Yöneticilerinin Öğrenciler Arasındaki Siber Zorbalık Davranışlarını Önleyici Ne Tür Çalışmalar Yaptığına İlişkin Görüşlerinin Görev Türü Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

	Görev Türü	N	Sıra Ortalaması	X ²	Sd	P	Fark
Siber zorbalık davranışlarını önleyici çalışmalar	Okul Müdürü	73	189.05	11.534	2	0.003*	1-3
	Müdür	21	166.74				
	Başyardımcısı						
	Müdür Yardımcısı	222	147.68				

Tablo 13’de görüldüğü üzere okul müdürlerinin siber zorbalık davranışlarını önleyici ne tür çalışmalar yaptığına ilişkin görüşleri görev türü değişkenine göre ($X^2=11.534$; $p<0.05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Siber zorbalığı önleyici çalışmalarda ki farklılaşmanın kaynağının belirlenmesi amacıyla yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda siber zorbalığı önleyici çalışmalar boyutundaki görev türü değişkenine göre incelendiğinde, katılımcılardan görev türü “okul müdürü” olanların siber zorbalığı önleyici çalışma yapmalarına ilişkin görüşleri, diğer yönetim kademesinde bulunan yöneticilere göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir. Bu farkın sebebi olarak da okul müdürlerinin okulun tüm iş ve işleyişinden birinci derecede sorumlu olması ve bundan dolayı da diğer yönetim kademelerinde bulunan yöneticilere göre siber zorbalık davranışlarını önleyici çalışmalar yapmada daha büyük bir sorumluluğu bulunması gösterilebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma bulguları cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde siber zorbalık davranışlarının hangi araçlar ile gerçekleştirildiği, görülme sıklığı, nedenleri, sonuçları ve önleme çalışmaları ile okul yöneticilerinin cinsiyeti değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucu görülmüştür. Yenilmez ve Seferoğlu'nun (2013) ve Uysal ve diğerlerinin (2014) araştırma sonuçları da bu araştırmanın cinsiyete ilişkin bulguları ile örtüşmektedir. Yenilmez ve Seferoğlu (2013) öğretmenlerin siber zorbalık hakkındaki düşünceleriyle, Uysal ve diğerleri (2014) öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleriyle cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunmadığını söylemektedirler.

Araştırma bulgularına göre görev türü değişkeni açısından incelendiğinde okul yöneticilerinin siber zorbalık davranışlarının hangi araçlar ile gerçekleştirildiği, görülme sıklığı, nedenleri ve sonuçları ile görev türü değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Ancak araştırma bulgularına göre siber zorbalığı önleyici çalışmaları yapmada görev türü "okul müdürü" olanların, diğer yönetici kademelerinde bulunanlara göre daha etkili veya aktif olduğu görülmektedir. Okul disiplininden birinci derece sorumlu olan okul müdürlerinin, hemen hemen hepsi bir disiplin suçu olan siber zorbalık davranışlarına karşı diğer yönetim kademesinde bulunan yöneticilere göre daha duyarlı olması gerekmektedir. Beringer'e (2011) göre özellikle öğretmenler siber zorbalık davranışlarını engellemede kendilerini yetersiz bulmaktadırlar.

Araştırma bulguları kıdem değişkeni açısından incelendiğinde, okul yöneticilerinin siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığı, nedenleri, sonuçları ve önleyici çalışmalar ile kıdem değişkeni arasında katılımcıların görüşleri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Ayas ve Horzum (2011) yapmış oldukları çalışmalarında siber zorbalık ve kıdem arasında anlamlı bir fark bulmamıştır. Ancak yöneticilikte kıdemi 11 yıl ve daha fazla olanlar katılımcılar, öğrencilerin siber zorbalığı gerçekleştirdiği araçlar hakkında daha fazla gözleme sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu bulgular Ayas ve Horzum'un (2011) bulgularından ayrılmaktadır.

Araştırma bulguları eğitim düzeyi değişkeni açısından incelendiğinde, öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını hangi araçlar ile gerçekleştirdikleri, bu davranışların görülme sıklığı, nedenleri, sonuçları ve önleme çalışmaları ile eğitim düzeyi değişkeni açısından okul yöneticilerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Literatürde siber

zorbalık davranışları ve eğitim düzeyi arasında ilişkiyi araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığından, bu bulgu farklı araştırmaların bulguları ile karşılaştırılamamıştır.

Araştırma bulguları branş değişkeni açısından incelendiğinde, okul yöneticilerinin branşı açısından, öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını hangi araçlar ile gerçekleştirdikleri ve siber zorbalığın önlenmesine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Ancak branşı meslek dersi olan yöneticilerin lehine, branşı sayısal ve sözel olan yöneticilere göre siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığı, nedenleri ve sonuçlarına ilişkin görüşlerin anlamlı olarak farklı çıktığı görülmüştür. Bu farklılığın nedeni olarak liselerde görev yapan yöneticilerin çok fazla branşlara ayrılması ve görev yaptıkları okul türleri gösterilebilir. Bu sonuç Ayas ve Horzum'un (2011) öğretmenler ile yapmış olduğu araştırmanın sonucu ile çelişmektedir. Ayas ve Horzum'un (2011) tamamı ilköğretim okulunda görevli 93 sınıf ve 47 branş öğretmeni ile yapmış olduğu çalışmada, branşın siber zorbalık görüşleri ile bir bağlantısının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Özbay (2013) yapmış olduğu bir çalışmada öğrencilerin devam ettikleri okul türlerine göre siber zorbalık davranışı sergilemeleri arasında anlamlı bir fark bulmuştur.

Araştırma bulguları okul türü değişkeni açısından incelendiğinde, okul yöneticilerinin öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını hangi araçlar ile gerçekleştirdikleri ve siber zorbalığı önleyici çalışmaları ile okul türü değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ancak Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde görev yapan yöneticilerin, Anadolu Lisesi ve diğer okul türlerinde görev yapan yöneticilere göre siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığı, nedenleri ve sonuçları ile okul türü değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde görev yapan yöneticilerin, diğer okul türlerine göre daha çok siber zorbalık davranışları ile karşılaştıkları için görüşlerinin bu şekilde olduğu, diğer bir deyişle Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde siber zorbalık davranışlarının daha sık gözlemlendiği söylenebilir. Özbay'ın (2013) yapmış olduğu araştırmanın sonucunda da Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin, İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören öğrenciden daha fazla siber zorbalık davranışı sergiledikleri sonucuna ulaşmıştır.

Kaynakça

- Atik, G., Özmen, O. ve Kemer, G. (2012). Bullying and submissive behavior. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), 191.
- Ayas, T, ve Horzum, M. B.(2011). Öğretmenlerin sanal zorbalık algılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, *International Online Journal of Educational Sciences* 3(2), 619–640.
- Baker, E. ve Kavşut, F. T. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: siber zorbalık. *Eğitim Araştırmaları*, (27), 31.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. (5. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Barlett, C. ve Coyne, S. M. (2014), A meta-analysis of sexdifferences in cyberbullying behavior: The moderating role of age. *Aggr. Behav.*, 40, 474–488.
- Bayram N., ve Sayılı M. (2011). *Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı*. Suç Önleme Sempozyumu, Bursa, 7-8 Ekim.
- Beckerman, L. ve Nocero, J. (2003). High-Tech student hate mail. *The Education Digest*, 68(6), 37-40.
- Beran T ve Li Q, 2005, Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265–277.
- Beringer, A. (2011). *Teacher's perceptions and awareness of cyberbullying among middle school students*. Counsel or education master's theses, The College at Brockport: State University of NewYork.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (15. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Campbell, M. A. (2005) Cyberbullying: An old problem in a newguise? *Australian Journal of GuidanceandCounselling*, 15(1), 68-76.
- Crosslin, K.,ve Golman, M. (2014). "Maybeyoudon't want to face it" – College students' perspectives on cyberbullying. *ComputersIn Human Behavior*, 41, 14-20.
- Çetin, B., Eroğlu, Y., T., Peker, A., Akbaba, S. T., ve Pepsoy, S. (2012). Ergenlerde ilişkisel-karşılıklı bağımlı benlik kurgusu, siber zorbalık ve psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 637-653.
- Çifçi, S. (2010). *Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sanal Zorbalık Düzeyleri ile Empatik Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki*. (Yüksek Lisans), Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tokat.
- Çokluk, Ö. Yılmaz, K. Oğuz, E. (2011) Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Egitimbilim*, 4 (1), 95-107.
- Eroğlu, Y. (2011). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

- Hamer, A. H., ve Konijn, E. A. (2015). Adolescents' media exposure may increase their cyberbullying behavior: a longitudinal study. *The Journal Of Adolescent Health: Official Publication Of The Society For Adolescent Medicine*, 56(2), 203-208.
- Kessel Schneider, S., O'Donnell, L ve Smith, E. (2015). Trends in cyberbullying and school bullying victimization in a regional census of high school students, 2006-2012. *Journal Of School Health*, 85(9), 611-620.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research. Introducing focus groups. *BMJ: British medical journal*, 311(7000), 299.
- Kowalski, R. M., ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Lenhart, A. (2007). *Cyberbullying and online teens: Pew Internet & American Life Project*.
- McQuade, S. C., Colt, J. P., ve Meyer, N. B. (2009). *CyberBullying: Protecting Kids and Adults From Online Bullies*. Westport, Conn: Praeger Publishers.
- Nixon, C. L. (2014). Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health. *Adolescent Health, Medicine And Therapeutics*, 5143-158.
- Özbay, A. (2013). *Ergenlerde siber zorbalık, siber mağduriyet, aleksitimi ve öfke ifade etme biçimleri arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. (Doktora), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Peker, A., Eroğlu, Y., ve Çitemel, N. (2012). Boyun eğici davranışlar ile siber zorbalık ve siber mağduriyet arasındaki ilişkide cinsiyetin aracılığının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 205-222.
- Piotrowski, C. (2012). From Workplace Bullying to Cyberbullying: The Enigma of E-Harassment in Modern Organizations. *Organization Development Journal*, 30(4), 44-53.
- Özdemir, M., ve Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(4), 605-626.
- Özel, S. (2013). *Lise öğrencileri arasında siber zorbalık, siber mağduriyet, depresyon ve benlik saygısı ilişkisi*. (Yüksek Lisans), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental psychology*, 43(3), 564.
- Sampana-Kanyinga, H., Roumeliotis, P., Farrow, C. V., ve Shi, Y. F. (2014). Breakfast skipping is associated with cyberbullying ve schoolbullying victimization. A school-based cross-sectional study. *Appetite*, 7976-82.

Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Davranışlarına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri

- Stewart, D. M., ve Fritsch, E. J. (2011). School and law enforcement efforts to combat cyberbullying. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 55(2), 79-87.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287.
- Udris, R. (2014). Cyberbullying among high school students in Japan: Development and validation of the Online Disinhibition Scale. *ComputersIn Human Behavior*, 41253-261.
- Uysal, İ., Duman, G., Yazıcı, E., ve Şahin, M. (2014) Öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlılıkları ve siber zorbalık duyarlılık ölçeğinin bazı psikometrik özellikleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 15 (1), 191-210
- Yaman, E. ve Peker, A. (2012). Ergenlerin siber zorbalık ve siber mağduriyete ilişkin algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 918.
- Yenilmez, Y. ve Seferoğlu, S. (2013). Sanal zorbalık ve öğretmenlerin farkındalık durumlarına bir bakış. *Eğitim ve Bilim*, 38, 169.